

**МАЄМО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО НАШУ ЕЛІТУ –
УКРАЇНСЬКУ ШЛЯХТУ ГАЛИЧИНИ**

**Сливка Л. В. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.) /
Л. В. Сливка. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 220 с. +11 іл.**

Нарешті з'явилося дослідження, присвячене важливій в історії й етнології проблемі – проблемі однієї із складових української національної еліти – дрібної шляхти. Особлива зацікавленість його полягає в тому, що авторка звернулася до вивчення теми, якій в українській науці майже не приділялося належної уваги і, навпаки, вона досить ґрунтовно розроблена істориками й етнологами інших країн. Географічні межі монографії охоплюють українську етнічну територію Галичини, яка впродовж 1772–1914 рр. перебувала в складі спочатку Австрійської, а з 1867 р. Австро-Угорської імперії. Використаний авторкою конкретний матеріал повністю переконує про значимість ролі й місця дрібношляхетської верстви в українському етногенезі. Новий напрям гуманітарних наук, який склався в роки незалежності України до 2010 року в політичній, економічній, національній сферах, ще раз доводить про етнологічну вартість дослідження особливостей і теоретичних узагальнень етнічних спільнот, починаючи від нації і кінчаючи окремими етносоціальними верствами, етнографічними групами та регіонами. Актуальність теми визначається і тим, що в українській етнології етносоціальні спільноти, їхні культурні, побутові й локальні особливості в історичному розвитку вивчені недостатньо. Вона істотно заповнює ці наявні прогалини, що дає нам повне право говорити про її наукову цінність і новизну. Так, авторка досить переконливо на конкретних польових матеріалах розкриває особливості проживання шляхти в сільській громаді, її постійне дистанціювання від селян у сімейно-шлюбних стосунках, у дотриманні своїх привілеїв у громадських відносинах, релігійному житті, особливостях етикету, окремих елементах матеріальної культури тощо для підкреслення своєї зверхності. Л.Сливка розкрила внутріштанові відмінності дрібної шляхти, визначивши її соціально-правові особливості, а також означила її поняттями в існуючій літературі як “ходачкову”, “чиншову”, “загородову”, “загонову”, “околичну” та ін., подала їх кількісне співвідношення в різні історичні періоди.

Науково-практична значимість монографії полягає в тому, що на основі багатьох джерел простежуються зміни соціального становища цієї верстви населення. Глибокий аналіз багатьох матеріалів спростовує думку окремих польських дослідників про польське коріння шляхти, яка із часом асимілювалася, перейнявши українську конфесійність, мову й культуру, а якщо така шляхта була, то це була зовсім невелика частина. Адже соціально-економічні та політичні умови в польській державі не сприяли асиміляції польських шляхтичів, які належали до пануючої нації. З іншого боку, у монографії відкинуто протилежне твердження про суцільне ополячення української шляхти, зокрема, дрібної шляхти. Крім того, це дослідження дає достатній матеріал для відтворення повнішої і цілісної етносоціальної картини української спільноти і, зокрема, її національної еліти. Тематика української еліти, її значимість у національному розвитку тільки починає розроблятися. Ця книга може бути використана для подальшого дослідження етнічної ідентифікації українців, у краєзнавчій діяльності, у патріотичному вихованні громадян України, експозиційній і науково-освітній роботі етнографічних, історичних та інших музеїв. Разом з тим треба відмітити, що в музейних закладах вони вже значною мірою використовуються.

Для написання монографії Л.Сливка використала значний матеріал – 449 найменувань: це й матеріали архівів Львова, Кракова, Перемишля, Івано-Франківська, музеїв Івано-Франківська, Коломиї, приватні архіви, 24 збірки тематизмів, опубліковані етнографічні джерела, мемуарні джерела, монографії і статті, періодичні видання, науково-довідкова та художня література. Відрадно, що авторка збирила непоганий польовий матеріал, охопивши майже всю Галичину, опитавши 31 респондента, цим самим значно доповнила джерельну базу шляхетознавства.

Перший розділ монографії присвячений теоретико-методологічним аспектам і джерельно-історіографічній базі. Авторкою простежено етнічну й соціальну лінії розвитку дрібної шляхти, що дало можливість виявити, з одного боку, загальноетнічні ознаки українців, а з іншого боку, окремі елементи, які вказують на особливий соціальний статус цієї верстви. Критеріями етнічної ідентифікації в роботі взято релігію, мову, національну свідомість, особливості культури та ін. Відзначено, що формування національної свідомості дрібної шляхти в зазначений період ішло паралельно із становленням і розвитком загальнонаціональної свідомості українців, причому вклад її у цей процес був дуже визначальний. У дослідженні використано різні методи: психологічної інтерпретації, польових досліджень, порівняльно-типологічний, проблемно-хронологічний, статистичний тощо, які допомогли повністю розкрити тему.

Ми вже відмічали розмаїття джерельної бази, що дало можливість підсилити дослідження, поєднати її з багатоаспектністю проблеми, використання в ній системного аналізу: джерел походження дрібношляхетської верстви в Галичині, її етнокультурних особливостей у побуті, традиційно-звичаєвій обрядовості та визначити її місце в національному, культурному й частково політичному житті українців.

У третьому підрозділі “Історіографія” проаналізовано наукові дослідження зазначеної теми від перших розвідок початку ХІХ ст. до сучасних. Зокрема, авторка відмічає, що перші розвідки про дрібну шляхту здебільшого були у формі констатації її існування. Першою такою була невелика книжечка польського етнографа І.Любича-Червінського “Okolica Za-Dniestrską”, яка вийшла друком у 1811 році у Львові, а пізніше польських етнографів Я.Голембйовського, Я.Лозинського, М.Весьоловського, І.Ступницького та ін., українських – І.Вагилевича, Я.Головацького. Якісно новий напрям набули дослідження в останні десятиріччя ХІХ – на початку ХХ ст. (І.Франка, М.Зубрицького, польських – А.Яблонського, Г.Яворського, В.Токаржа та ін.) про походження, побут і звичаї дрібної шляхти. Проаналізувавши роботи багатьох польських дослідників, вона відзначає упередженість цих праць щодо українськості галицької шляхти. Надто скромним був доробок з цієї тематики через ідеологічну спрямованість радянської історіографії (М.Герасименко, С.Макарчук, Ю.Гошко). Ширше почала розроблятися ця проблема в Україні протягом 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. і вченими української діаспори за кордоном. Отже, перелічуючи дослідників та їхні розвідки впродовж майже двостолітнього періоду, Л.Сливка дала характеристику праць багатьох дослідників, виділивши особливості кожної праці зокрема. У результаті маємо стислий огляд наукових публікацій про стан вивчення етносоціального розвитку дрібної шляхти в Галичині, який можна виокремити як самостійне наукове дослідження. На жаль, сюди не ввійшли дослідження Ганни Горинь. Вони згадуються лише одним реченням і практично загубилися серед інших розвідок. Хоча дослідження Ганни Горинь заслуговує на більш ґрунтовну оцінку в історіографії цієї проблеми. Правда, далі авторка декілька разів посилається на її доробок.

У другому розділі висвітлені проблеми походження шляхти, формування дрібношляхетської верстви та її розселення і внутрішня диференціація. Авторка переконливо доводить, що соціальні функції дрібної шляхти в Галичині здійснювало за княжих часів дрібне боярство. Сам термін “шляхта” виник у кінці ХІV ст., після захоплення українських земель Польщею. У період Речі Посполитої вона зберігала привілейоване стано-

вище порівняно із селянством. Потім ця верства втратила більшість привілеїв за часів Австро-Угорщини. Вона робить висновок, “що дрібна шляхта Галичини була представлена нащадками руського боярства і в меншій мірі польської шляхти” (с.53), тобто тими, кому польські королі дарували українські села, відібравши їх від бояр. Зокрема, правителем Галицької Русі Владиславом Опольським подаровано польським шляхтичам сто галицьких сіл. Це була заміна власників у тому чи іншому селі, можливо, з кількома слугами, що заперечує колонізацію необжитих або запущених земель. У XIV–XV ст. польської колонізації не було. Були знищені письмові джерела XIV ст. у полум’ї загарбницьких експансій на території Галичини. Вона була густо заселена до XIV ст. Про це свідчать військові успіхи галицьких князів в XI–XIII ст., бо для цього потрібна була немала кількість населення. На нашу думку, інтенсивне заселення території Галичини проходило ще в першій половині першого тисячоліття після Різдва Христового. Тоді й засновувалися наші поселення, хоча вони час від часу руйнувалися загарбниками. Ті ювілеї сіл, які люблять нині святкувати, потрібно відзначати як ювілеї першої згадки про населений пункт. Необжитої пущі в XIV столітті не було. Але повернемося до характеристики монографії Л.Сливки.

У книзі виділено два регіони скупченого розселення шляхти в Галичині, а саме: Прикарпаття і Поділля та перелічено в них усі ці села. В інших дрібна шляхта проживала дисперсно. Для дослідників і нащадків шляхти цікавими є перелік населених пунктів скупченого розселення дрібної шляхти, шляхетські родоводи, герби шляхетських родів, мапа розселення дрібної шляхти в Галичині в XIX ст. та ін.

Досить вдало подана характеристика вільної і загородової шляхти та розкритий процес її легітимації в часи австро-угорського панування. Характеризуючи матеріально-побутову культуру, Л.Сливка визначає дві дотичні лінії дрібної шляхти: етнічну й соціальну. Етнічний уклад мав як загальноукраїнські, так і регіональні та майнові особливості. Соціальний – акцентуація цієї верстви на своїй “шляхетській” відмінності. Постійне прагнення її відрізнятись від простих селян своїми заняттями, побутом, особливостями матеріальної культури (одягом, способом його носіння, може, не так рецептурою страв, як долученням до їхньої назви прикметника “шляхетський” та ін.). Особливо детально в монографії простежені соціальна лінія у вбранні шляхти, де виділена низка ідентифікованих ознак, і запозичення елементів міського одягу з метою виділитись від загальної сільської маси. Можна було доповнити ще цю проблему іншими побутовими подробицями, такими як внутрісімейні відносини в шляхетських родинах, розпорядок дня, гостьові традиції, інтер’єр помешкання тощо. Тут же підмічено, що прагнення виділитись із селянського середовища було притаманне дрібній шляхті й інших регіонів України, тобто мало загальноукраїнський характер.

Щодо громадських відносин, то на конкретних фактах розкрита соціальна відособленість дрібної шляхти від решти населення, яка ревниво слідкувала за дотриманням своїх привілеїв, а це призводило до умовного поділу громади на селянську та шляхетську. Хоча спільні загальногромадські, національні справи об’єднували громаду, але найменше приниження шляхетської гідності могло зіпсувати стосунки між цими верствами. Крізь призму шляхетської окремішності в монографії розкриті такі громадські функції, як самоуправління, виконання різних загальногромадських і державних повинностей, охорона села, релігійні, діяльність церковних братств та ін. Бажано було б до цього додати про відношення обидвох частин громади до таких внутрігромадських функцій, як економічна, опікунство, елементів етикету, зокрема, між старшими членами громади й молоддю, у тому числі загальногромадського виховання підростаючого покоління відповідно до такого соціального поділу.

Заслуговує на увагу висновок авторки, що саме родина через свою звичаєвість виступала одним із головних засобів збереження шляхетських традицій, особливо через сімейно-шлюбні зв’язки. Відчувається, що Л.Сливка при спілкуванні з респондентами

завжди акцентувала увагу на вивченні особливостей таких зв'язків. Тим самим їй удалося ввести в науковий обіг такі цікаві з етнографічного боку матеріали, як вибір подружньої пари представниками обох верств, про внутрішні відносини в повношляхетських сім'ях і в сім'ях із змішаними шлюбами представників шляхти й селян, про причини порушення традиційних норм спадщини тощо. Разом з тим, проаналізувавши весільний обряд, авторка доходить висновку, що у своїй більшості весільні ритуали, шлюбні традиції в дрібній шляхти й у селян майже тотожні, що свідчить про їх спільні етнічні корені. Однак це дослідження тільки виграло б, коли б так само були охарактеризовані інші сімейні обряди (хрещення, похорони та ін.).

На прикладах святкування Різдва і Великодніх свят авторка робить висновок про майже повну однаковість цих церковно-календарних обрядів дрібної шляхти й селян. Якщо й були окремі відмінності, то хіба що на мікролокальному рівні, інколи в послідовності й особливостях ритуалів і відзначеннях римо-католицьких свят окремими шляхтичами. Усе це дало можливість дослідниці зробити висновки не лише про ідентичність родинної та церковно-календарної обрядовості цих двох верств сільського населення, але впевнено заявити про те, що дрібна шляхта також була носієм української звичаєвості.

В останньому розділі достатньо повно розкрито особливості етнічної ідентифікації дрібної шляхти. Розглядаючи їх, Л.Сливка зазначає, що в представників цієї верстви поєдналися два рівні свідомості – соціальний і національний. Хронологічний розріз етноідентифікації визначився так: з кінця XVIII до середини XIX ст. у дрібній шляхти переважало усвідомлення свого соціально-правового статусу, а починаючи з другої половини XIX ст., зростали національна свідомість, розуміння свого національного походження. Така самоідентифікація шляхти відбувалася паралельно з утвердженням національної свідомості українців Галичини. В основі активізації процесу національного відродження були боротьба за українську мову, збереження своїх традицій, конфесійна рівноправність, ідеї просвітницького руху, створення українських товариств та організацій. У монографії ґрунтовно розкриті активна участь більшої частини шляхти та її значимість у діяльності цих об'єднань, зокрема, Товариства руської шляхти в Галичині, Товариства “Просвіти”. До речі, варто було б згадати про участь шляхти в діяльності Товариства “Січ”. Авторка підкреслює, що ці патріотичні почини об'єднували всі українські верстви в Галичині, створювали умови загальнонаціональної консолідації та української державності. Однак прояви шляхетської свідомості, консервативність і амбітність продовжували залишатися до кінця досліджуваного періоду в певній частині дрібної шляхти, незважаючи на суспільно-політичні зміни в Галичині. Їх намагалися використати деякі польські проурядові кола у своїй асиміляторській політиці.

Разом з тим у нас виникли сумніви щодо хронологічних рамок монографії. Вони визначені періодом 1772–1914 рр., тобто як зазначає авторка, “часом перебування українських земель під австрійською владою” (с.5). У дійсності Галичина перебувала в складі Австро-Угорщини до листопада 1918 р. І хоч вона вважає, що “участь дрібної шляхти у Першій світовій війні потребує спеціального дослідження” (с.6), усе ж таки треба було монографію завершити 1918 роком, що відповідає б назві книги “Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині”.

Водночас зауважимо, що робота цікава, нова, адже ніхто з дослідників не брався за цю так потрібну Україні проблему. Надіємося, що Любов Василівна Сливка продовжить дослідження української дрібної шляхти в період Першої світової війни та в подальші 20–30-ті рр. XX ст. Добре було б розширити географічні межі дослідження, охопивши всю Україну, з відповідними хронологічними рамками. Існує нині потреба дослідження особливостей іншої, вищої частини української еліти – аристократії.